

***PERIPLUL BUCUREȘTEAN AL UNUI TÂNĂR
INTELECTUAL OCCIDENTAL
LA JUMĂTATEA ANILOR '70.
INTERVIU CU PROFESORUL ROBERTO SCAGNO***

Octaviana JIANU

Introduzione:

Il professor Roberto Scagno è un noto esperto della cultura interbellica romena. Egli ha insegnato Storia nonché Filosofia della Religione e la Lingua e Letteratura romena presso le Università di Torino e Padova e ha pubblicato e curato numerosi studi incentrati sulla figura di Mircea Eliade. Per studiarne la vita e i suoi scritti giovanili, il docente italiano venne a Bucarest nel lontano 1974, con una borsa di ricerca di sei mesi. Questa intervista descrive proprio il periplo bucarestino del giovane intellettuale italiano, deciso dunque ad approfondire, in pieno periodo comunista, la biografia dello studioso romeno, ovviamente, sconosciuta all'epoca. La testimonianza dello storico italiano è preziosa perché riproduce l'atmosfera politico-culturale della Romania alla metà degli anni '70, inoltre, riporta alla luce alcune importanti figure culturali locali, quali Virgil Căndeș e Constantin Noica, conosciuti in quell'occasione.

Octaviana Jianu: Domnule profesor, sunteți un reputat istoric care a dedicat un însemnat timp din cariera sa studierii vieții și operei lui Mircea Eliade. De unde derivă interesul dvs. pentru cunoscutul cărturar român?

Profesorul Roberto Scagno: Aș putea spune că interesul meu pentru Eliade a apărut casual. Frecventam cursurile Facultății de Litere și Filosofie din Torino și aveam intenția să scriu, sub îndrumarea profesorului Luigi Pareyson, o lucrare de licență despre filosoful german Max Scheler, dar izbucnesc protestele studențești din '68, în urma cărora Facultatea mea își întrerupe pentru un an activitatea. E drept că la mișcarea studențească contestatară torineză nu am aderat, dar acele evenimente socio-politice mi-au schimbat în acei ani, în bună parte, perspectiva asupra filosofiei, stârnindu-mi interesul față de ceea ce numim filosofia aplicată, în detrimentul filosofiei teoretice, abstracte. La reluarea cursurilor universitare, decid să urmez cursul de „Istoria Religiilor”, ținut de profesorul Franco Bolgiani, al cărui tânăr asistent, Dario Rei, îl descoperise pe Mircea Eliade, recent tradus în italiană, ba chiar publicase un interesant eseu despre unele aspecte metodologice din opera savantului. Abandonez, deci, ideea unei teze despre Scheler și, sub îndrumarea profesorului Bolgiani și a asistentului său, încep redactarea unei teze despre Eliade, cu un capitol distinct, destinat contextului istorico-cultural în care cărturarul se afirmă, biografia sa fiind practic necunoscută în Italia. Contactez Institutul român din exil, de la Freiburg pentru alcătuirea bibliografiei aferente capitolului dedicat tinereții filosofului și primesc unele texte despre scrierile timpurii eliadești, pe care le descifrez cu ajutorul unui bibliotecar al Fundației Agnelli (Centrul de Studii Fiat), un poliglot care învățase limba română în anii '50, în Polonia. După ce am terminat și discutat teza, profesorul Bolgiani, filolog riguros, îmi recomandă să consult și arhivele române pentru reconstituirea primei tinereți a cărturarului și mă trimite la Ovidiu Drimba, pe atunci profesor de limba și literatura română în cadrul aceleiași Facultăți, care fusese coordonator secundar al lucrării mele de licență, intitulată *Religiosità cosmica e cultura tradizionale nel pensiero di Mircea Eliade*, spre a lua contact direct cu mediul academic românesc. Proiectul final era editarea unui studiu original și inedit pentru acea vreme. Printr-un concurs organizat de Ministerul Afacerilor Externe Italian obțin apoi o bursă de studiu de șase luni la Universitatea din București, pentru învățarea limbii române și, astfel, ajung aici în februarie 1974.

Octaviana Jianu: La jumătatea anilor '70 dvs., tânăr bursier occidental, sosești la București. Vă mai amintiți atmosfera de atunci din capitală?

Profesorul Roberto Scagno: Sosesc în București influențat de părerile occidentale despre comunismul românesc. Pentru vestici, în România era un comunism relativ mai liberal, deschis pluralismului cultural și relațiilor cu Occidentul. Să nu uităm că imaginea liderului comunist român în Occident era una pozitivă în acei ani, determinată de poziția fermă a lui Ceaușescu față de invadarea Cehoslovaciei. Într-un timp foarte scurt, totuși, mi-am dat seama că realitatea politică și socială internă a României era complet diferită. De fapt, închiderea cultural-ideologică din țară, produsă treptat, după *Tezele din iulie* (1971), devenise mai evidentă chiar atunci, în 1974. Primele mele impresii despre România sunt oricum legate de o stranie întâmplare, petrecută chiar la sosirea în țară și rămasă până astăzi pentru mine învăluită în mister. Desigur, nu atunci, ci mai târziu aveam să conștientizez straniețea acelui fapt. În februarie 1974, zburând cu un avion Alitalia de la Roma la București, călătoresc lângă o tânără româncă, așezată lângă hublou, care vorbea o impecabilă italiană, elegant îmbrăcată, acompaniată de o enormă păpușă, plasată în timpul zborului între noi, pe scaunul central al rândului respectiv. Mărturisindu-i tovarășei de călătorie intenția de a-mi găsi gazdă până la cazarea în căminul universitar, aceasta mă conduce cu propriul autoturism, un *Citroën deux chevaux* alb, nou, strălucitor, înmatriculat la Roma și recuperat la aterizare din parcajul aeroportului Otopeni, la o amică, o doamnă ospitalieră de circa 60 de ani, profesoară de franceză, în casa căreia rămân puține nopți. Românilor li se permitea încă să găzduiască străini, însă, în iarna acelui an, va apărea un decret legislativ prohibitiv. Într-una din primele mele seri petrecute în București, eu și profesoara de franceză – care întâmplător era o amică a filosofului Nicolae Tertulian - suntem invitați chiar de filosof la cină, în locuința sa, un select apartament din strada Știrbei Vodă, cu nimic mai prejos decât apartamentele italiene, utilat cu o bibliotecă de specialitate ce deținea și opere recente de filosofie occidentală. În acel elegant apartament eram prezenți noi, cei doi oaspeți, Nicolae Tertulian și soția, scriitoarea Georgeta Horodincă. Conversația cu Tertulian din acea seară - purtată în franceză, fiindcă nu vorbeam încă româna – a vizat câteva importante figuri cultural-academice italiene. Am discutat despre filosoful Gianni Vattimo, cunoscut personal de Nicolae Tertulian în 1972, cu ocazia participării gânditorului italian la cel de-al VII-lea

Congres Internațional de Estetică de la București. Vattimo mi-a fost altminteri profesor universitar. Am vorbit apoi despre Luigi Pareyson, în calitate de filozof teoretic și autor al unei importante opere *Estetica. Teoria della formatività*, care va fi tradusă în limba română trei ani mai târziu, în 1977, de cunoscutul italianist Marian Papahagi, dar și despre estetica filozofică a lui Benedetto Croce și György Lukács, obiectul cercetării lui Tertulian. Dacă îmi aduc aminte, argumentul Eliade a fost evitat cu politețe de gazde.

Octaviana Jianu: Sosiți în București, într-un climat cultural ostil ilustrului istoric al religiilor – cum veți constata ulterior – și concomitent cu învățarea limbii române întreprindeți primele căutări privind biografia sa. Cum decurg aceste cercetări?

Profesorul Roberto Scagno: Ajung, într-adevăr, în București purtând cu mine teza de licență, bătută la mașină și legată frumos în piele, cum se obișnuia atunci. Întrucât cursurile de limba română pentru străini începuseră încă din luna octombrie la Universitate, iar în februarie eu nu le mai puteam relua, decid să studiez pe cont-propriu româna, înarmat cu masiva gramatică franco-română a lingvistului Boris Cazacu, o operă ce doar prin anticariate mai poate circula astăzi, apoi contactez intelectualii recomandați de profesorul Drimba. Specialiștii români mă primesc politicos în birourile lor, dar îmi transmit evaziv că nu pot studia tinerețea prolificului scriitor, din pricina trecutului său politic, inclusiv a fugii în exil. E drept că, spre sfârșitul anilor '60, putem vorbi de o timidă revenire a numelui cărturarului interbelic în mediul editorial și publicistic autohton datorată discretei recunoașteri a beletristicii eliadești, dar contribuția sa fundamentală în domeniul istoriei religiilor reprezintă încă un subiect tabu, impus de ateismul vremii. În perindarea mea pe la diverse institute academice dau, ce-i drept, și peste persoane care mă sfătuiesc să renunț la cercetările de aici și să-mi mut investigațiile în țări precum Franța sau Statele Unite, unde Eliade s-a specializat ca istoric al religiilor.

Octaviana Jianu: Care sunt intelectualii români pe care îi întâlniți în București în anii '70 și cu care discutați despre Mircea Eliade?

Profesorul Roberto Scagno: Dincolo de întâlnirea casuală cu filosoful Nicolae Tertulian, cunosc prin Ovidiu Drimba alți importanți intelectuali, precum arheologul Emil Condurachi, criticul de artă Ion Frunzetti și istoricul Virgil Cândea, toți reputați profesori universitari și specialiști în propriile domenii de activitate. Cu profesorul Cândea reușesc să construiesc o relație aparte. Cunoscutul cărturar era secretarul general al Asociației „România”, o organizație culturală cu sediul într-un imobil din Bd. Dacia nr. 35, ce edita *Tribuna României*, un bilunar propagandistic destinat diasporei române, tipărit pe hârtie mai bună decât hârtia altor publicații interne, cu rezumate în engleză și germană. Intelectual rafinat și elegant, profesorul fuma țigări Kent lungi, vorbea impecabil franceza, apoi prețuia lecturile ezoterice și tradiționaliste. Mai târziu, în anul 1978, i-am adus din Italia, la cererea sa, cartea lui Jean Robin, *René Guénon témoin de la Tradition*. Referitor la condiția intelectualului român sub comunism, îmi amintesc expresia precisă a lui Cândea: „un intellectuel dans ce Pays doit penser une chose, dire une autre chose et en écrire une troisième”. Prin Virgil Cândea l-am cunoscut pe Constantin Noica. Întrucât la prima întâlnire cu profesorul Cândea i-am purtat lucrarea de licență, am convenit să-i acord timp pentru lectură, apoi să revin pentru discuții. Revin deci în biroul său, unde este prezent și Noica. După ce ne-am prezentat, filosoful mi-a mărturisit că îmi parcursese studiul. După observațiile preliminare, inclusiv aprecieri privind originalitatea tezei, ambii intelectuali îmi comunică diplomatic că nu pot aprofunda biografia lui Eliade, întrucât climatul anilor '30 este un subiect delicat, controversat și, de aceea, greu de reconstituit istoriografic. Cu Noica am mai păstrat pentru o vreme legătura. În vara anului 1974, l-am întâlnit pe Eliade la Paris, iar în toamnă, revenind în București, l-am contactat pe Noica telefonic să-i spun cum a decurs întâlnirea cu ilustrul său amic. Noica m-a invitat acasă, în modestul său apartament din Drumul Taberei, ca să putem vorbi pe îndelete. Mi-a lăsat impresia unei puternice personalități intelectuale, dar foarte controlată și reticentă. Bineînțeles, atunci nu știam nimic de biografia chinuită a filozofului.

Prin Constantin Noica l-am cunoscut pe orientalistul Sergiu Al. George. Acesta a fost primul intelectual român care mi-a vorbit deschis despre arestările masive din rândul intelectualilor la sfârșitul anilor '50, în special despre

procesul lotului Noica-Pillat în care a fost condamnat și el. Al. George își amintea despre un vis prevestitor, în care se vedea arestat, fapt care s-a adeverit la scurt timp.

Pe scriitorul Emil Manu tot prin Ovidiu Drimba l-am cunoscut. Cu Manu am discutat doar despre dimensiunea literară a operei eliadești, literatura fiind sfera sa de competență. Am fost surprins când am aflat – ce-i drept – mult mai târziu și dintr-o altă sursă, despre arestul său din '58, întrucât, în perioada în care ne-am frecventat, literatul nu a făcut nicio aluzie la acest trist episod din viața sa.

Din proprie inițiativă, merg apoi la Institutul de Filosofie al Academiei de Științe Sociale și Politice, unde dau peste doi corifei ai marxism-leninismului, Nicolae Gogoneață și Constantin Ionescu-Gulian. Ambii filosofi sunt contrariați de interesul meu față de cunoscutul gânditor interbelic și vor să-mi saboteze planul de a-i studia biografia, insinuând că Eliade ar fi un autor minor și-mi recomandă – dacă tot vreau să studiez figuri din panteonul românesc – să-mi aleg o personalitate cu adevărat importantă.

În perioada petrecută în București ajung printr-un coleg italian, cercetător al Universității din Perugia, și la Mihai Pop, directorul Institutului de Etnografie și Folclor. Constat că interesele noastre nu converg, cercetările sale folcloristice urmând linia lui Dimitrie Gusti și Henri H. Stahl. În plus, etnograful se interesa de semiotica aplicată folclorului, total îndepărtată metodologic de hermeneutica eliadiană. În timpul stagiului bucureștean cunosc neoficial și alți intelectuali români cu care discut despre Eliade. Unul dintre aceștia este filozoful pasionat de Eliade și, totodată, bibliofilul Lucian Stanciu, cercetător al Institutului de Logică, întâlnit în sala de studiu a Bibliotecii Academiei Române, cu care încep să fac schimb de cărți după ce ne împrietenim. Stanciu mi-a procurat o bună parte din operele interbelice eliadești, iar eu i-am adus din Italia cărțile solicitate. Am mers de câteva ori și la depozitul în care ținea un imens material bibliografic, aflat într-o zonă rău famată în perioada interbelică, și anume, la celebra Cruce de Piatră. Aici am întâlnit odată un grup de amici de-ai săi, circa cinci-șase tineri, aflați în anturajul scriitorului Alexandru Monciu-Sudinski, un literat care va emigra în Suedia la începutul anilor '80. Pentru prima și ultima dată în timpul șederii în România am avut în fața mea un grup – putem spune – „anarhist”, în revoltă disperată și neputincioasă. Am avut impresia atunci că alcoolul și „parazitismul social” erau forme de protest radical contra „moralei

socialiste” și a regimului comunist. Unul dintre tinerii prezenți în depozitul de cărți al lui Stanciu mi-a explicat viziunea întregului grup despre totalitarism: orice stat totalitar construiește lagăre în care să-și azvârle opozații. Sub controlul autorităților și prin indolența cetățenilor de rând, țara întregă se poate transforma într-o mare închisoare. Exemplul metaforic la care tânărul a recurs în pledoaria sa despre vinovăția comună, difuză într-un stat totalitar, privea fixarea stâlpilor pentru sârma ghimpată, de aici până la înălțarea lagărului voit de autorități nemaifiind decât un pas. Omul care bate primul stâlp este, așadar, coresponsabil de odioasele crime comise în locul de detenție.

Odată, Lucian Stanciu mi-a păstrat deoparte câteva cărți și reviste în depozitul său, iar la scurt timp Securitatea a descins acolo. Temându-ne de urmările schimbului nostru inofensiv de cărți, am decis de comun acord să întrerupem colaborarea noastră.

Tot în acea perioadă l-am cunoscut pe elenistul și vulcanicul erudite, Mihail Nasta. Ne-am întâlnit la Casa Universitarilor, unde amândoi luam masa. De atunci a început o lungă prietenie și ne-am revăzut de câteva ori în Italia.

Octaviana Jianu: Domnule profesor, cum se încheie stagiul dvs. bucureștean și ce puteți spune despre timpul petrecut aici?

Profesorul Roberto Scagno: Lunile petrecute în București mi-au fost utile învățării limbii române, nicidecum documentării biografiei lui Eliade, motivul inițial al deplasării mele. Nici la documentele incluse în Fondul Secret al Bibliotecii Academiei Române nu am avut acces. Am putut consulta o foarte mică parte a materialului bibliografic al acestui fond nu mai devreme de anul 1981, grație unui permis special obținut prin profesorul Căndea. Cu un an înainte, fusese aici Mac Linscott Ricketts, un bursier american Fulbright, discipol al lui Eliade, înzestrat cu un xerox portabil – cred că unul dintre primele modele – ce i-a facilitat copierea cvasi integrală a scrierilor interbelice eliadești, bineînțeles printr-un acord diplomatic special, cum am descoperit mai târziu. Mac Linscott Ricketts publică în urma cercetării sale din București o operă fundamentală, în două volume: *Mircea Eliade: The romanian roots* (1988), ulterior tradusă și în limba română. În toamna anului 1974 am fost

numit apoi, prin concurs, lector de italiană la Catedra de Romanistică a Universității din Iași, un post pe care l-am deținut vreme de doi ani. Spre deosebire de atmosfera din București, unde se resimțea prea puțin presiunea Securității, la Iași situația a fost total diferită. Trăind într-un grup de lectori străini, am fost încă de la început avertizat de colegii mei despre controlul exercitat de temuta instituție represivă asupra cetățenilor străini, dar despre toate aceste fapte am să vă vorbesc poate într-un următor interviu.



Fig. 1. Roberto Scagno, Arhiva personală.

Profesorul Roberto Scagno (n. 1946, Torino) a absolvit cursurile de filosofie la Universitatea din Torino. A fost lector de italiană la Universitatea din Iași (1974–1976), cercetător în istoria religiilor la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din Torino (1976–1993), profesor supleant de filosofie a religiilor la Universitatea din Vercelli (1991–1993), profesor supleant de limbă și literatură română la Universitatea din Trento (1995–1998). Din 1993 este profesor asociat de limbă și literatură română la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din Padova.

Roberto Scagno este preocupat de: gândirea și opera lui Mircea Eliade, îndeosebi de perioada românească a formării sale și a creației din tinerețe; metodologia științei religiilor, în mod special de problema simbolisticii religioase în Orient și Occident ; filosofia românească dintre cele două războaie mondiale, mai ales de curentul creștin-ortodox; unele teme simbolice din poezia lui Mihai Eminescu; relația autohtonism – occidentalism în cultura și în

literatura română interbelică; proza fantastică românească; raporturile culturale dintre Italia și România.

Face parte din comitetul științific al revistelor “Studi italo-romeni” (Cluj), “New International Journal of Romanian Studies” (București), “Vatra” (Tg. Mureș); este cofondator (1998) al „Asociației Italiene de Românică” (AIR), asociat la “Rumänisches Institut din Freiburg” (Germania), la „Institutul pentru Întâlnirile Culturale ale Europei Centrale” (Gorizia); coordonator al programelor europene Tempus (1995–1998) și Socrate/Erasmus (din 1998) pentru aria de romanistică la Universitățile din București, Cluj, Iași, Timișoara, Amsterdam și Anvers.

Printre altele a publicat: *Il terrore della storia. Genesi e significato dell'antistoricismo di Mircea Eliade*, Torino, 1982; *Mircea Eliade e l'Italia* (în colaborare cu M. Mincu), Milano, 1987. A îngrijit ediția și traducerea italiană a unor opere ale lui Mircea Eliade: *Spezzare il tetto della casa*, Milano, 1988; *Il mito della reintegrazione*, Milano, 1989; *I riti del costruire*, Milano, 1990; *Il romanzo dell'adolescente miope*, Milano, 1992; *Le promesse dell'equinozio. Memorie 1. 1907–1937*, Milano, 1995; *Le messi del solstizio. Memorie 2. 1937–1960*, Milano, 1995; *Oceanografia*, Milano, 2007; *Fragmentarium*, Milano, 2008; *Diario portoghese*, Milano 2009; *Gaudeamus*, Milano 2012; *Gli huligani*, Milano 2016; *Diario 1970-1985*, Milano 2018; coordonator și coautor al volumului *Veneti in Romania*, Ravenna 2008.

Actualmente, pregătește (în colaborare cu Dario M. Cosi și Luigi Saibene) ediția tematică italiană și europeană a operei *Encyclopedy of Religion* (New York, 1987), coordonată de Mircea Eliade, din care au fost deja publicate 15 volume (din 16 prevăzute) prin Editura Jaca Book din Milano.

Roberto Scagno a fost distins cu Ordinul Național „Pentru Merit“ în grad de Comandor în 2003.

„Studioso senior dello Studium patavinum” (decret rectoral din 16 februarie 2017).

Octaviana JIANU

INSTITUTUL NAȚIONAL pentru STUDIUL TOTALITARISMULUI